

ՆԿԱՐՁԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

ԳԵՈՐԳ ԲԱՇԽՆՋԱՂԵԱՆԻ

ՆԱՄԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ ¹⁾

Սիրելի ընկեր Ս.

Պատասխանում եմ երկրորդ նամակիդ: Դու տալիս ես ինձ բազմատեսակ հարցեր ու խնդրում ես, որ մի առ մի պատասխանեմ: Կ'աշխատեմ լիութիւն տալ ցանկութեանդ, սակայն ներողամիտ պէտք է լինես դէպի ինձ, եթէ ուզածիդ համեմատ գոհացուցիչ չ'երևայ քեզ իմ այս պատասխանը: Դու հեռու հիւսիսում, անջատւած ծննդավայրից, ուր անց ես կացրել մանկութիւնդ, անկարող ես սառնասիրտ ու անտարբեր մնալ դէպի վաղու ց անցեալը: Քեզ հետաքրքրում է այն ամենը, ինչ որ սուրբ և նւիրական պէտք է համարւի ամեն մի պարտաճանաչ և քաղաքակիրթ մարդու համար: Դու ինձ պարտաւորեցիր այցելել քեզ հետարքրուող իւրացած անկիւնները և տեղեկութիւն տալ նրանց այժմեան դրութեան և վիճակի մասին: Քո խնդիրքը եթէ ոչ բոլոր, գոնէ մասամբ կատարեցի և պէտք է ասած, որ ի սրտէ ուրախ եմ, քանի որ քեզ օգտակար լինելուց զատ՝ ինքս էլ բարոյապէս բաւականաչափ օգուեցայ: Խայց թողնենք այս բոլորը և խօսենք գործի մասին: Ահա սկսում եմ իմ թոյլ գրչով հաղորդել քեզ մի քանի բան:

Ինչպէս յայտնի է, գեղարւեստների պատմութիւնը, խօսելով երկրագնդիս բոլոր ազգութիւնների ճարտարապետութեան զարգացման

¹⁾ Նախակ առաջին, տես «Մուրճ» 1889, № 11.

մասին, հայկական ճարտարապետութեան վերաբերեալ հաղորդում է մօտաւորապէս այս միտքը՝ «հայերը թէպէտ սկզբում բիւզանդական արւեստի ազդեցութեան տակ սկսեցին զարգացնել ճարտարապետութիւնը, սակայն հետզհետէ մշակելով ու կերպարանափոխելով ստեղծեցին մի ինքնուրոյն ձև»։ Եւ այս ինքնուրոյն ձևի նկատմամբ զովասանքով է վերաբերւում պատմութիւնը։ Եւ իրաւ Սանահնի և Հաղպատի սրբավայրերը կարող են ապացոյց լինել վերոյիշեալ պատմութեան կարծիքին։ Այս սրբավայրերը այնպիսի հատորնորի դեղարւեստական ստեղծագործութիւններ են, որոնցից գերազանցը հարկ չէ ցանկալւ Վերցնենք օրինակի համար Սանահնի վանքին կից գրատունն։ Կուլած շինութիւնը, Նորա միապաղաղ քարէ սիւները այն աստիճան հրաշալի քանդակներ են պարունակում իրանց մէջ, որ ակամայ ենթադրում ես վարպետի հասարակ մահկանացու լինելը։ Նա ճարտարապետական գերագոյն հմտութեան հետ միասին ունեցել է և ստեղծագործական ազնիւ ճաշակ։ Նա իւր տաղանդի ամբողջ ուժը միմիայն մի սիւնի վերայ չէ արտայայտել, այլ ամեն մէկին նւիրել է միմեանցից բոլորովին տարբեր շնորհալի զարդեր։ Եւ այս բազմատեսակ և բազմաձև սիւների մէջ տիրում է մի մեզմ գեղարւեստական համերաշխութիւն ու ներդաշնակութիւն, և հենց սորանումն է կայանում զորա բարձր արժանաւորութիւնը։ Այս բանը պէտք է համեմատել այն բազմակերպ երաժշտական հնչիւններին, որոնք թէպէտ և ամեն կողմից զանազանւում են միմեանցից, սակայն, շնորհիւ ճարտարութեամբ դասաւորելուն, ստացւում է ախորժալուր եղանակի Թէ կամարները, թէ կամարաձև առաստաղը և թէ շինութեան միւս մասերը հասցրած են այն կատարելագոյն համալսութեան, որ այցելուն զգում է մի տեսակ թեթեւութիւն, նորա սիրտը չի ծնշւում քարերի ծանրութեան ներքոյ, չի երեւակայում նորա քանգւելը ու փլատակների տակ մնալը։ Բացի այս, պարզ երեւում է, որ վարպետը իւր արւեստն ու ճարտարութիւնը փողով վաճառելու ձգտումից հեռու է եղել։ Նա սիրել է իւր արւեստը և իւր բարոյական կրքերը գոհացնելու համար կոշտ քարի վերայ արտայայտել է սրտի իղձերը, ինչպէս բուն բանաստեղծը։

Սիրելի ընկեր, խոստովանւում եմ, շատ թույլ կերպով նկարագրեցի գրատունը, սակայն զիտեմ երեւակայութեամբ կը լրացնես

ու կը պատկերացնես առաջդ: Բայց ցաւում եմ ի սրտէ, որ մի փոքր ներքև պէտք է հիասթափւես: Վերատուն կուռող շինութիւնը, երևի մի ժամանակ, մեղանից շատ առաջ, իսկապէս զրատուն է եղել և, ինչպէս երևում է, մեր նախորդները դիտմամբ մտքի ու ոգևորութեան արտադրութիւնների համար են ծառայեցրել այս գեղեցիկ գեղարւեստական շինածքը, բայց այժմն այդ զրատունը մաւանի է փոխւած: Յատակը քարուքանդ է արած և գինու մեծ ու փոքր կարասներ է մէջը թաղւած, որոնցից մի քանիսը լցւած են գինով ու ծածկւած են խնամքով, իսկ միւսները բաց են թողած, որոնց միջից անախորժ հոտ է բուրում: Այս ու այնտեղ ոչ-խաբների հոտած մորթիք են կախւած: Պէտքական ու անպէտք տնտեսական գործիքներ ու ջարդւած անօթներ անկարգ ցրւած են ամեն տեղ: Եւ այս բոլորը խառնւած է աղբի հետ ու ծածկւած է թանձր կեղտի տակ: Մառանի սիւները ու պատերը, անկիւնները ու կամարները կեղտի ու սարդի ոստայնների տակից առանց լեզու կարծես ողբում են իրանց դառն վիճակը և շինութեան արտաքին տեսքը կրկնապատիկ ողբալի տեսարան է ներկայացնում, պատերը գրեթէ ամեն տեղ ձեղքւած են, որոնց միջից բոցներ, մինչև անգամ մանր թփեր են դուրս ցցել իրանց մարմինները: Կտուրը ամբողջապէս ծածկւած է խոտով, ինչպէս արօտատեղի: Այս բոլորը կենդանի վկայ է այն իրողութեան, որ դարերի ընթացքում մարդու աչքից ու ձեռքից անուշադիր է եղել թողած: Այսպիսի տխուր տեսարանից յետոյ պէտք է գալ այն եզրակացութեան, որ եթէ ոչ մօտիկ ապագայում, զոնէ հաստատ կարելի է գուշակել՝ որ մի քանի տասնեակ տարիներից յետոյ այս գեղարւեստական զարդը, որ կարող է քաղաքակիրթ ժողովուրդի համար պարծանք համարւել, կրկնում եմ, այս զարդը նոյնպէս պէտք է անցնի մեր անհաշիւ աւերակների շարքը: Եւ այս իրողութիւնը պէտք է կատարւի այժմեան մեր լժարմ ոյժերիս, ինտելիգենտ երիտասարդութեան աչքի առաջ:

Մառանից դուրս, մի ուրիշ տեղ, մի պատի տակ համարեալ ամբողջապէս հողի տակ ծածկւած սրբառաջ քարերի հետքերն են նշմարւում: Մերունի գիւղացիք պատմում են, որ այդտեղ մի թագաւորի շիրիմ էր, բայց քանդւեց ու հողի տակ անհետացաւ:

Գալով Վսաչաքարերին, որքան ինձ յայտնի է, այդ խաչքարերը

Հին ժամանակներում, սիւնաձև կանգնած են եղած գերեզմանների վերայ, իբրև տապանաքարեր: Դրանք ներկայացնում են միապաղաղ կարմրագոյն քար զանազան մեծութեամբ: Որպէս զի դու կարողանաս գաղափար կազմել, կ'աշխատեմ մօտաւորապէս նկարագրել նրանց ձևը: Ամենամեծերը ունեն համարեայ երեք արշին բարձրութիւն, մի արշին ու կէս լայնութիւն և կէս արշին հաստութիւն: Մի երեսը ամբողջապէս ծածկւած է անթիւ ու անլափ քանդակներով: Կոպիտ քարի միջից դուրս են բերած զանազան հիւսւածքներ, օրնամենտներ, խաչեր և ուրիշ բազմատեսակ զարդեր, որոնք անշուշտ ունեցել են իրանց համապատասխան անունները, բայց ես չը գիտեմ ինչպէս անուանեմ: Պէտք է զարմանալ վարպետի հնարագիտութեան վերայ, թէ ինչ ճարտարապետական հմտութեամբ է յօրինել այս նուրբ ձևերը, բայց կրկնապատիկ զարմանալի է թւում թէ վարպետը ինչ աստիճան հոգով ու սրտով նւիրւած է եղել իւր արւեստին, որ այս աներեւակայելի կախարդական հիւսւածքները դժոխային համբերութեամբ հասցրել է կատարելութեան գագաթնակէտին: Ոչ մի ֆրանսիական կրուժոններ իրանց նրբութեամբ չեն կարող համեմատուել անզգայ քարի վերայ դրոշմւած հիւսւածքներին: Բայց այսպէս թոյլ նկարագրութեամբ կարող ես մօտաւորապէս, հարեանցի կերպով գաղափար կազմել, իսկ զմալլելու — հիանալու համար հարկաւոր է սեպհական աչքով տեսնել: Այդ խաչքարերի մի մասը դարսւած են քանդւած զանազան սլափերի արանքների մէջ, երևի քամուն արգելք լինելու համար և բաղոյի բերմամբ իրանք էլ ազատ են մնում փտելուց, իսկ միւս մասը բացօթի տակ, ենթարկւելով բնութեան արհաւիրքին, մի քանիսը իրանց տեղերից շարժւել ու թեքւել են մի կողմ, մի քանիսը ջարդւել, մամուլներով ծածկւել, ուրեմն և այլանդակւել են: Ինքս հետաքրքրութիւնից շարժւած, քարերի կոյտերի մէջ մի կարմրագոյն քարի կտոր, որ կիսով չափ թաղւած էր հողի մէջ, հանեցի ու շուր տւի: Դա նոյնպէս խաչքարի մի մաս էր, բայց ժամանակի ընթացքում հողը մաշել էր նորագեղեցիկ դէմքը: Այդ պատմական յիշատակները, որոնցից ամեն մէկը մի-մի ընտիր զարդ կարող էին համարւել հարուստ թանգարանների համար, մեր լոկ տգիտութեան պատճառով ջնջւում են աշխարհքի երեսից: Մենք որ անկարող ենք այսպիսի գան-

ձերը խնամելու, մենք որ չը գիտենք մեր ունեցածը պահպանել, մենք որ զուրկ ենք մեր նախորդների լիշատակները գնահատելու շնորհից, ուրեմն իմ կարծիքով շատ հեռու ենք իսկական քաղաքակրթութիւնից, ուրեմն և պարտաւոր ենք շատ հեռու լինել այն ցնորքներից, թէ այժմեան մեր երիտասարդ ոյժերը կարող են շոշափելի զարկ տալ ժողովուրդի մոտաւոր ու բարոյական զարգացման: Բայց կը թողնեմ այս տեսակ դատողութիւնները, քանի որ սա չէ իմ նպատակը, միւսնոյն ժամանակ և չէ քո ցանկացածը: Կը շարունակեմ դարձեալ խօսել քեզ հետաքրքրող առարկաների մասին:

Ամեն մի քաղաքիօրում պատերի ու սիւների վերայ կարելի է տեսնել զանազան մետաղի գործիքներով խորը փորագրած ու ւանմահացրած պատահական այցելուների ու անցորդների անուաններ: Վերջապէս, որ կողմն էլ նայես՝ միսիթարական բան չես տեսնի. մի տեղ քանդուում է, միւս տեղ արդէն քանդւած է, մի ուրիշ տեղ հիմքից կործանւած ու բոլորովին անհետացած է: Այստեղ կ'ընդհատեմ նամակս, թէպէտ դեռ շատ բան կայ խօսելու, և խոստանում եմ հետեւեալ նամակովս հաղորդել սորա շարունակութիւնը: